 <https://doi.org/10.30563/turklad.1096354>

This article was checked by programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information
Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 31.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted date : 02.06.2022
Yayın Tarihi / Date published : 20.06.2022

Atıf / Citation
Aral, E. (2022). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Birincil Uzun Ünlü Bulunan Kelimelerdeki İkincil Uzun Ünlüler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 6. Cilt, 1. Sayı, 217-238.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA BİRİNCİL UZUN ÜNLÜ BULUNAN KELİMELEERDEKİ İKİNCİL UZUN ÜNLÜLER¹ *Secondary Long Vowels in Words with Primary Long Vowels in the Turkish Dialects* EZGİ ARAL²

Öz

Dillerde uzun ünlüler, birincil/aslı uzun ünlüler ve ikincil/dolaylı uzun ünlüler olarak ikiye ayrılırlar. Birincil uzun ünlüler; bir dilin bilinen ilk örneklerinden beri uzun olan ve herhangi bir ses olayına bağlı olarak uzamamış olan ünlülerdir. İkincil uzun ünlüler ise; bir dilin bilinen ilk örneklerinde uzun olmadıkları hâlde, daha sonra, ünsüz düşmeleri, hece kaynaşmaları, ünlü birleşmeleri ve benzeri ses olayları sonucunda meydana gelen ve genellikle anlam ayırıcı olmayan uzun ünlülerdir.

Bu çalışmada, birincil uzun ünlü bulunduran bazı Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerdeki ikincil uzun ünlülerin durumu değerlendirilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında birincil uzunluk bulunan kimi Türkçe kelimelerde, çeşitli ses olayları sonucu ikincil uzunluk da oluşmaktadır. Bu durum alıntı kelimeler için de geçerlidir. İkincil uzunluklar, genellikle, “ğ, k, l, r, v, y” ünsüzlerinin düşmesi/erimesi, hece kaynaşmaları ve sözcük birleşmeleri sonucunda meydana gelmektedir. Türkiye Türkçesinde birincil uzunluklar kısalarak normal süreli ünlülere dönüştüğü için, bu tür kelimelerdeki uzunluklar, genellikle ikincil uzunluk olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Birincil Uzun Ünlüler, İkincil Uzun Ünlüler, Ünsüz Erimesi/Düşmesi, Hece Kaynaşması

¹ Bu makale, Prof. Dr. Ahmet Buran'ın danışmanlığında hazırlanan “Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ / TÜRKİYE. E-mail: ezgiaral023@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8460-7659>

Abstract

In languages, long vowels are divided into primary long vowels and secondary/indirect long vowels. Primary long vowels are vowels that have been long since the earliest known examples of a language and have not been elongated due to any sound event. Secondary long vowels are; although they are not long in the first known examples of a language, they are generally not separative and occur as a result of consonant drops, syllable fusions, vowel mergers and similar phonetic event later on.

In this study, the situation of secondary long vowels in some Turkish and foreign words containing primary long vowels was evaluated. In some Turkish words that have primary length in Turkey Turkish dialect, secondary length is also formed as a result of various phonetic events. This also applies to borrowed words. Secondary lengths, usually occur as a result of “ğ, k, l, r, v, y” consonants fallig/melting, syllable fusion and word fusions. Since the primary lengths in Turkey Turkish shortened to normal-term vowels, the lengths in such words are generally considered as secondary lengths.

Keywords: Turkey Turkish Dialect, Primary Long Vowels, Secondary Long Vowels, Consonant Dissolution/Drop, Syllable Convergence

1.Giriş

Bir dil coğrafyası içinde bulunan farklı konuşma biçimlerine ağız denmektedir. Ağızlar, bir ölçünlü dilin çevresinde, onunla birlikte ve ondan farklı olarak yaşayan dil kollarıdır.

Ağızlar, ölçünlü dil gibi yazı ve imla ile dondurulup sabit hâle getirilmedikleri için, dilin doğal gelişim ve değişim eğilimleri içinde daha serbest değişebilirler. Ağızlar, değişimde olduğu gibi zaman zaman da arkaik bazı özellikleri korumada da yazı diline göre daha elverişli bir ortama sahiptirler.

Dillerde meydana gelen değişme gelişmelerin temelinde genellikle en az çaba yasası vardır. En az zamanda ve en kolay söylem ile en çok şey anlatmak dilin doğasında var olan bir özelliktir. Bu sistemin gereği olarak da konuşma dilinde yazı diline göre daha çok ses olayları gözlemlenebilmektedir. Bu ses olaylarının bir bölümü de ünlü uzamalarına sebep olmaktadır.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan Türkçe kökenli kelimelerdeki ünlüler, esasen, normal sürelidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında, normal süreli ünlülerin yanı sıra kısa ünlüler ve uzun ünlüler de bulunmaktadır. Yabancı kelimelerdeki birincil uzunluklar hariç tutulursa, diğer kelimelerdeki normal süreli ünlülerin uzaması ya da kısılması, söyleyiş ve ses olaylarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu makalede, Ana Türkçede birincil uzun ünlülü olarak kabul edilen Türkçe kökenli kelimeler ile birincil uzun ünlü bulunduran bazı alıntı kelimelerde meydana gelen ikincil uzunluklar değerlendirilmiştir. Türkçede birincil uzun ünlüler, Türkçenin tarihi gelişimi içinde ve birçok Türk lehçesinde zamanla kısalarak normal süreli ünlülere dönüşmüştür. Bu durum Türkçenin tarihsel fonetiğinde görülen genel bir eğilimdir. Bu eğilim, Türkçe kökenli kelimeler gibi yabancı kökenli kelimeleri de etkileyerek onlardaki birincil uzunlukların kısalmasına da sebep olmaktadır. Doğal olarak birincil uzunlukların kısalması da ikincil uzun ünlülerin oluşması da ağızlarda daha yaygın ve belirgindir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzun ünlüler, ünsüz düşmeleri/erimeleri, hece kaynaşmaları, ünlü birleşmeleri, sözcük birleşmeleri vb. ses olayları neticesinde oluşmaktadır. Bu makalede, yukarıda belirtilen yollarla oluşan ikincil uzun ünlülerin, Türkiye Türkçesi ağız gruplarına göre durumunu tespit etmeye ve yaygınlığını belirlemeye de çalıştık. Ağız grupları için, Leyla Karahan'ın “*Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*” adlı eseri ve bu eserde belirlenen ağız grupları esas alındı. Birincil uzun ünlüleri belirlerken Talat Tekin'in “*Türk*

Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler” adlı eserinden, köken ve yapı incelemeleri için de Tuncer Gülensoy’un “*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*” adlı eserinden yararlanıldı.

2. Uzun Ünlüler

Ünlüler, boğumlanma sürelerine göre; kısa, normal ve uzun süreli ünlüler olarak üç başlık altında sınıflandırılırlar.

Kısa ünlüler; boğumlanma süreleri normal süreli ünlülerden kısa olan ünlülerdir. Normal süreli ünlüler; ortalama söz temposu için, ortalama bir sürede boğumlanan ünlülerdir. Uzun ünlüler ise; boğumlanma süreleri normal süreli ünlülere göre daha uzun olan ünlülerdir.

Uzun ünlüler kendi içerisinde:

- 1) Birincil Uzun Ünlüler
- 2) İkincil Uzun Ünlüler şeklinde sınıflandırılırlar.

2.1 Birincil Uzun Ünlüler

Bir dilin bilinen ilk örneklerinden itibaren uzun olan, herhangi bir ses olayı sonrası oluşmayan ve anlam ayırt edici özelliği bulunan ünlülere birincil uzun ünlüler denmektedir.

“İlk örnek her zaman ve mutlaka doğru ve özgün şekil olmayabilir. Ancak daha önceki biçimi bilinmediği ve daha sonra herhangi bir ses olayı ile değişmediği için, ilk örneklerden itibaren uzun ünlülü olan şekillere birincil / aslı uzun ünlüler denmektedir.” (Buran, 2021:552)

Türkoloji çalışmaları bağlamında, uzun ünlülerin varlığı ilk olarak 19. yüzyılda ‘*Über die Sprache der Jakuten*’ adlı çalışmasıyla Otto Böhtlingk tarafından ortaya konulmuştur. *“Böhtlingk, Yakutçadaki uzun ve ikiz ünlüleri Nijniy Novgorod (bugünkü Gorkiy) Tatar (Mişer) ağzına ait dil malzemesi ile karşılaştırmıştır.”* (Tekin, 1995: 9) Bu çalışma ile birlikte birçok bilim insanı uzun ünlüler ile ilgili çeşitli çalışmalar yaparak diğer lehçelerdeki var olan uzunlukları saptamaya çalışmıştır.

“Ana Türkçede birincil uzun ünlüler kendilerini düzenli bir şekilde ancak Yakutça ile Türkmencede korumuş, öbür Türk dil ve lehçelerinde genel olarak kısalmış ve kısa ünlülere karşımıştır. ...Birincil uzun ünlüler kıaldıkları bazı dil ve lehçelerde seslik (fonetik) izler bırakmıştır.” (Tekin, 1995: 38)

Birincil uzun ünlüler, Türk dilinin şu kollarında korunmuştur: *“Göktürk ve Uygur yazılı metinleri ile özellikle çağdaş Türk dillerinden Saha Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Halaç Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Kara-Bulak ağzında birincil uzun ünlülerin sistemli bir şekilde korunduğu bilinmektedir.”* (Buran, 2006:3)

2.2 İkincil Uzun Ünlüler

Dillerin bilinen ilk örneklerinden itibaren uzun olmadıkları hâlde, daha sonraki dönemlerde ünsüz düşmesi / erimesi, hece kaynaşması, ünlü karşılaşmaları, sözcük birleşmeleri gibi sebeplerle uzamış olan ünlülerdir. İkincil uzun ünlüler genellikle anlam ayırıcı olmazlar.

“Çok çeşitli nedenleri olmakla birlikte, bu tür ünlüler, çoğunlukla ses kayıplarına bağlı olarak ortaya çıkarlar. Bir söz içerisinde, genellikle değişik ve açıklanabilir nedenlerle, kimi sesler kaybolurken, yiten, yok olan sesin veya seslerin boğumlanma süresini geride kalan ünlülerden biri üzerine alır. Böylece, geride kalan ve diğer seslerin boğumlanma sürelerini kendi boğumlanma süresine katan ünlü, diğer ünlülere göre daha uzun bir boğumlanma süresine sahip olur.” (Buran, 2021: 552)

“İkincil uzun ünlüler; Saha, Türkmen, Kırgız, Altay, Uygur, Hakas, Tıva, Şor ve Gagavuz Türkçeleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarında görülmektedir.” (Buran, 2015: 149)

Ana Türkçe itibariyle, bünyesinde birincil uzunluk bulunan ve Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli ses olaylarıyla ikincil uzunlukların olduğu örnekleri şöyle değerlendirebiliriz:

2.2.1 Ünsüz Erimesi / Düşmesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzunlukların en önemli nedenlerinden biri de ünsüz erimesi/düşmesi olayıdır.

“Düşme eğiliminde olan ünsüzlerin önce söyleyişteki belirginlikleri zayıflar ve boğumlanma süreleri kısaltmaya başlar. Yok olmaya ya da ünlüleşmeye doğru giden ünsüzün kaybettiklerini, genellikle yanındaki diğer bir ünlü kendi üzerine alır. Böylece yok olmaya doğru giden sesin geride bıraktığı mirasla güçlenen ünlü daha belirgin ve boğumlanma süresi daha uzun güçlü bir ses hâline gelir.” (Buran, 2006: 3)

Türkiye Türkçesi ağızlarında düşerek ya da eriyerek yok olan ve ikincil uzunluğa sebep olan ünsüzler “ğ, k, l, r, v, y” ünsüzleridir. Bunlardan “ğ, v, y” sesleri yarı ünlü niteliğine sahip seslerdir. Yarı ünlü durumundaki sesler yanında bulunan diğer ünlü ile ikiz ünlü meydana getirebilir ve daha sonra bu ikiz ünlüler birleşerek uzun bir ünlü hâline gelir. “r ve l” sesleri, akıcı ünsüzler olduklarından daha kolay düşebilen düşmeye eğilimli ünsüzlerdir. Söyleyiş zorlukları neticesinde düşürülürler ve bu düşme sonucunda da uzunluk meydana getirirler.

Tespit edilen örnekler Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerde ayrı başlıklar hâlinde incelendi:

2.2.1.1 Sözcük Kök ve Tabanlarında

2.2.1.1.1 Türkçe Kökenli Kelimelerde

“r” Ünsüzünün Erimesi / Düşmesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler:

bī < bir

“bīr” (Tekin, 1995: 183)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ ağızı.

bī < bir: (2/s.89) EYAD

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

bī < bir: (1/8) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Kütahya, Manisa, Muğla, Zonguldak ağızları.

bī < bir: (6/8) ZBKİA, (L/10) KÜYA, (19/43) AYA, (I/67-28) MYA, (I-1 02/14) MA

ķādeş < kardeş < kardaş (< karındaş)

“kā+daş” (Gülensoy, 2011: 466)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Manisa, Muğla, Uşak, Zonguldak ağızları.

ğādeşimdir < kardeşimdir: (I-5 02/13) MA, (1/300) ZBKİA (ğādaşım), (I-A/10-80) AYYA (ğādeşim), (I-17/91) UİA (gādeşim), (I/94/17) MYA (ğādeşimi)

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Tekirdağ, Yalova ağızları.

ķādeş < kardeş: (s.250/62) TMİKA, (16/199) YİYA (ğādeşi)

dōt < dört

“tōrt” (Tekin, 1995: 184)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Zonguldak ağızları.

döt < dört: (I-A/9-45) AYYA, (XIV/138) KÜYA, (I/24-44) MYA, (1/15) ZBKİA, (II-59/1) AİA (döde), (I-5 01 03/40) MA (döde)

2. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Tekirdağ ağzı.

döt < dört: (s.175/9) TMİKA

ētesi < ertesi

“ēr +tä” (Gülensoy, 2011: 340)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Manisa, Muğla ağızları.

ētesi < ertesi: (I/11-8) MYA, (I-5 09/11) MA, (I-A/1-11) AYYA (ātesī)

2. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Yalova ağzı.

ētesi < ertesi: (31/7) YİYA

sīt < sırt

“sīr-t” (Gülensoy, 2011: 772)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Muğla ağızları.

sītımıza < sırtımıza: (III/10-30) MYA (I-A/27-39) AYYA (sītımızlan)

2. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Tekirdağ ağzı.

sītma < sırtma: (s.218/137) TMİKA

yādım < yardım

“yār-a-t-(ı)m” (Gülensoy, 2011: 1073)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Manisa, Muğla ağızları.

yādım < yardım: (I-A/25-98) AYYA, (II-6 04/20) MA, (I/22-88) MYA (yādımcım)

gīmek < girmek

“kīr- < kī-r-” (Gülensoy, 2011: 371)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Muğla ağızları.

gīmezlē < girmezler: (I-A/21-140) AYYA, (III/8-16) MYA (gīmediK)

2. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Tekirdağ ağzı.

gīmek < girmek: (s.222/237) TMİKA

vā < var

“bār” (Tekin, 1995: 172)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları Erzincan (Kemaliye) ağzı.

vādı < vardı: (51/55) KA

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak, Zonguldak ağızları.

vā < var: (I/1-4) MYA, (II-93/19) AİA, (I-A/9-2) AYYA, (I-2/78) UİA, (137/113) AYA, (1/18) ZBKİA, (I-3 04/21) MA (vādır), (II/62) KÜYA (vādır)

3. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Tekirdağ, Yalova ağızları.

vā < var: (1/21) YİYA, (9/32) KARYA, (s.221/226) TMİKA, (11/1) EİA

vēmek < vermek

“bēr-” (Tekin, 1995: 182)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Kütahya, Muğla, Uşak, Zonguldak ağızları.

vēdi < verdi: (I/13-14) MYA, (I-9/65) UİA, (I/32) KÜYA (vēmeyēm) (1/373) ZBKİA (vēdük), (II-57/52) AİA (alıvēmek)

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ, Yalova ağızları.

vēdi < verdi: (s.182/255) TMİKA, (1/135) YİYA, (8/3) EİA (vēdiler)

yē < yer

“yīr” (Tekin, 1995: 107)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla ağızları.

yē < yer: (I/24-30) MYA, (III/4) KÜYA (yēlerde), (I-5 07/41) MA (yēden), (I-A/2-10) AYYA (yēlēde)

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Yalova ağızları.

yēleşim < yerleşim: (1/13) YİYA

“ğ” Ünsüzünün Erimesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:

dā < dağ

“tāg” (Tekin, 1995: 102)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızları.

dālarımız < dağlarımız: (1/171) KA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızları.

dā < dağ: (3/19) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Uşak, Zonguldak ağızları.

dā < dağ: (2/49) NYA, (I-1 06/53) MA (dālara), (I-2/6) UİA (dālar), (I-39/21) AİA (dālarda), (I/2-50) MYA (dālarda), 4/35) AYA (dālarma), (1/107) ZBKİA (dālarma)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Yalova ağızları.

dāları’ndan < dağlarından: (8/6) KARYA, (25/349) EİA (dālāna), (1/31) YİYA (dāin)

yā < yağ

“yāg” (Tekin, 1995: 103)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Gaziantep ağızları.

terey’ā < tereyağı: (s.449) GA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Rize, Trabzon ağızları.

yāle < yağlı: (29/29) RİA, (10/5) TYA (iç yāi)

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Uşak, Zonguldak ağzları.

yā < yağ: (I-67/16) UĀA, (I-1 01/6) MA (yāhđı), (XVI/10) KÜYA (yāladıkdan), (83/64) AYA (yālaTdık), (1/39) ZBKĀA (zeydinyāni)

yāhı < yağı: (I-16/26) AĀA, (27/60) NYA, (I/2-55) MYA, (I-A/15-30) AYYA (yāhı)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağzlar: Edirne, Karabük, Tekirdağ, Yalova ağzları.

(yāhı) yā < yağ: (1/199) YĪYA, (5/18) KARYA (yā), (s.185/348) TMĪKA (yācı), (3/29) EĪA

āız < ağız

“āız” (Tekin, 1995: 171)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızı.

āızını < ağızını: (1/8) KA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

āızına < ağızına: (12/30) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Uşak, Zonguldak ağzları.

āıznā < ağızına: (I/260) KÜYA, (16/64) AYA (āızında), (I-19/51) AĀA (āızı), (I/6-41) MYA (āız), (I-1 05/72) MA (āızından)

āızını < ağızını: (1/66) ZBKĀA, (1/27) NYA, (I-7/79) UĀA

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağzlar: Karabük, Tekirdağ, Yalova ağzları.

āızını < ağızını: (s.224/271) TMĪKA, (56/7) KARYA, (12/69) YĪYA (āızından)

çĀ < çığ

“yĪg” (Tekin, 1995: 183)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızı.

çĀden < çığden: (1/26) KA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

çĀ < çığ: (6/15) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Manisa ağızı.

çĀden < çığden: (I-6 15/35) MA

ārı < ağırı

“hāgrı” (Tekin, 1995: 172)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızı.

ārı < ağııyor: (26/93) KA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

ārı < ağırı: (26/2) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Aydın, Manisa, Nevşehir, Uşak ağzları.

ārrr < ağrrr: (8/7) NYA, (184/13) AYA (ārısma), (I-6 18/28) MA (āriyō), (I/95-357) MYA (ārınca), (I-A/13/42) AYYA (āriyo), (I-35/20) UĀA (ārısı)

4. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Yalova ağızları.

āri < ağıri: (11/145) YĪYA, (10/12) KARYA (āriyyá), (33/39) EĪA (ārısı)

çā < çağ

“çāg” “gürültü” (Tekin, 1995: 100)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

çālar < çağlar: (29/2) TYA

2. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Karabük ağızı.

çā < çağ: (98/11) KARYA

çā < çağ

“çāg / çāk” “zaman” (Gülensoy, 2011: 210)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

çālarında < çağlarında: (9/13) TYA

2. Batı Grubu Ağızları: Manisa ağızı.

çādaş < çağdaş: (I-2 06/89) MA

3. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Tekirdağ ağızı.

çā < çağ: (s.202/7) TMĪKA

sā < sağ

“sāg” (Tekin, 1995: 102)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızı.

sālġı < sağlığı: (13/44) KA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

sālġ < sağlık: (21/1) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, , Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Zonguldak ağızları.

sāol < sağ ol: (109/40) AYA, (1/347) ZBKĪA (sālġımda), (I-11/10) AĪA (sālarız)

sālġ < sağlık: VII/47) KÜYA, (I-A/18-16) AYYA, (I-13 01/20) MA

sālam < sağlam: (I/5-40) MYA, (54/8) NYA, (I-24/12) UĪA

4. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Yalova ağızları.

sā < sağ: (9/70) KARYA, (12/117) YĪYA, (7/12) EĪA

sā < sağ ‘yön’

“sāg” (Gülensoy, 2011: 711)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Muğla, Uşak ağızları.

sā < sağ: (I/61-177) UĪA, (I/34-7) MYA (sāını)

2. Karahan tasnifinde örnekenememiş ağızlar: Karabük, Tekirdağ ağızları.

sā < sağ:(s.177/55) TMİKA, (56/40) KARYA (sādan)

bālamak < bağlamak

“bā-” (Tekin, 1995: 100)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Gaziantep ağzı.

b‘ālama‘ak < bağlamak: (s.69) GA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Rize, Trabzon ağzıları.

bālı < bağlı: (3/8) TYA, (11/77) RİA (bāladı)

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Uşak ağzıları.

bāladılar < bağladılar: (I/1-10) MYA, (I-26/19) UİA (bāla), (I-3 01/43) MA (bāladım), (II/42) KÜYA (bālayan), (II-1/5) AYYA (bālārız), (I-4/61) AİA (bālārız), (1/27) NYA (bālārıh), (2/6) AYA (bālýmış)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağzılar: Edirne, Karabük, Tekirdağ, Yalova ağzıları.

bālı < bağlı: (17/73) KARYA, (2/23) YİYA (bālārłamış), (s.196/164) TMİKA (bālārlar), (2/11) EİA (bālāmış)

ālamak < ağlamak

“āgla-” (Tekin, 1995: 175)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Gaziantep ağzı.

‘ālam‘ak < ağlamak (s.37) GA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Rize ağzı.

ālarım < ağlarım: (4/24) RİA

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Uşak ağzıları.

ālaşırdık < ağlaşırdık: (I-2 06/60) MA, (III-105/15) AİA (ālarım), (4/5) NYA (ālaşmışlar), (I-A/11-123) AYYA (ālakāñ), (XI/21) KÜYA (ālamaya), (I/1-10) MYA (ālaşdık), (4/52) AYA (ālaşırız), (I-2/2) UİA (āleyem)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağzılar: Edirne, Karabük, Tekirdağ, Yalova ağzıları.

āladım < ağladım: (31/76) KARYA, (9/167) YİYA (ālyā ālyā), (s.246/24) TMİKA (ālasım), (7/31) EİA (ālaşmā)

ēri < eğri

“ēg-” (Tekin, 1995: 180)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağzı.

ērisine dorusuna < eğrisine doğrusuna: (16/104) TYA

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Kütahya, Manisa ağzıları.

ēri bürü < eğri büğrü: (V/43) KÜYA, (II-8 05/14) MA (ēriburun)

3. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağzılar: Edirne, Tekirdağ ağzı.

ēriboz < eğriboz: (s.205/108) TMİKA, (24/33) EİA (ēri)

sĩmak < sığmak

“sĩk-” (Gülensoy, 2011: 764)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Antalya ağızı.

sĩdĩrmađı < sıđdĩrmađı: (39/66) AYA

2. Karahan tasnifinde örneklememiş ağızlar: Edirne ağızı.

sĩmađı mı < sığmağı mı: (25/136) EİA

“y” Ünsüzünün Erimesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:**tũ < tũy**

“tũ” (Tekin, 1995: 112)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Manisa, Muğla, ağızları.

tũ < tũy: (II/8-36) MYA, (II-2 02/27) MA

tēze < teyze

“tāy + eze” (Gülensoy, 2011: 888)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Uşak ağızları.

dēze < teyze: (X/2) KÜYA, (I-1/27) UİA, (I-1 06/46) MA, (3/72) AYA (tēze), (I-A/51-70) AYYA (dēzi), (I/12-2) MYA (dēzesinin), (2/33) NYA (dēzeñ)

2. Karahan tasnifinde örneklememiş ağızlar: Tekirdağ, Yalova ağızları.

tēze < teyze: (13/156) YİYA, (s.214/21) TMİKA (tēze)

“k” Ünsüzünün Erimesi/ Düşmesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:**āřam < akřam**

“āk+řam” (Gülensoy, 2011: 60)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye), Gaziantep ağızları.

āřam < akřam: (34/6) KA, (s.53) GA (‘āřam)

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Uşak, Zonguldak ağızları.

āřam < akşam: (I-19/34) AİA, (I-7/41) UİA, (I-8 05/58) MA, (1/27) ZBKİA, (I-A/12-7) AYYA, (I/3-18) MYA, (VIII/11) KÜYA, (15/30) AYA (āřama), (2/3) NYA (āřamñ)

3. Karahan tasnifinde örneklememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Kilis, Yalova ağızları.

āřam < akşam: (1/8) KARYA, (II/16-6) KİLİA, (9/21) EİA, (21/118) YİYA (āřama)

yō < yok

“yōk” (Tekin, 1995: 178)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ, Erzincan (Kemaliye) ağızları.

yō < yok: (19/s.114) EYAD, (1/15) KA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Rize, Trabzon ağızları.

yō < yok: (3/53) RĪA, (18/2) TYA (yōmuş)

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Muğla, Nevşehir, Uşak, Zonguldak ağzıları.

yō < yok: (I-17/1) UĪA, (I-4/81) AĪA, (I-A/24-68) AYYA, (2/36) NYA, (1/284) ZBKĪA, (1/66) AYA (yōmuş)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Kilis, Yalova ağzıları.

yō < yok: (I/80-11) KĪLĪA, (6/27) YĪYA, (37/30) EĪA (yōsa), (2/40) KARYA (yō)

“v” Ünsüzünün Erimesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:

sōmek < sövmek

“sōk-” (Tekin, 1995: 184)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Antalya ağzı.

sōmedi < sövmedi: (112/50) AYA

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Karabük ağzı.

sōdüydu < sövdü idi: (131/103) KARYA

“l” Ünsüzünün Düşmesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:

ōmak < olmak

“bōl-” (Tekin, 1995: 177)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Rize ağzı.

ōsun < olsun: (11/137) RĪA

2. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla ağzıları.

ōsun < olsun: (I-1 01/2) MA, (3/75) AYA, (I-A/3-23) AYYA, (I/59-14) MYA (ōmuş), (XXI/8) KÜYA (ōmamıştı)

3. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Yalova ağzı.

ōsun < olsun: (1/69) YĪYA

kāmak < kalmak

“kāl-” (Tekin, 1995: 173)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Aydın, Kütahya, Manisa ağzıları.

ğāmaz < kalmaz: (I-5 06/7) MA, (XXIII/29) KÜYA (ğāmadı), (I-A1/5-117) AYYA (ğāmış), (II-57/56) AĪA (ğāmış)

ānamak < anlamak

“āñ-” (Tekin, 1995: 171)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Gaziantep, Hatay ağzıları.

‘ānam ‘ak < anlamak: (s.43) GA, (11.6.1/29) HA (āñadın mı)

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağzı.

ānadın < anladın: (3/2) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir ağzıları.

ānadıñ < anladın: (I-14/4) AĬA, (s.24) KŪYA (ānadınmı?), (I-1 05/62) MA (ānattım), (1/42) NYA (ānadırım), (III/10-17) MYA (ānadıyom)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Karabük, Yalova ağızları.

ānayamadı < anlayamadı: (6/20) KARYA, (1/1) YĬYA (ājadım mı), (21/8) ZBKĬA (ānaşılısa)

2.2.1.1.2 Yabancı Kökenli Kelimelerde

Bazı alıntı kelimeler kaynak dilde aslı uzun ünlü iken bu kelimeler Türkiye Türkçesi yazı dilinde normal süreli ünlüye dönüşmüştür. Türkçenin ünlüleri birincil olarak normal süreli olduğu ve Türkiye Türkçesinde uzun ünlüler yazıda gösterilmediği için alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler de zaman zaman normal süreli ünlülere dönüşmüştür. Türkiye Türkçesi ağızlarında bazı yabancı kelimelerde ünsüz erimesi / düşmesi ile ikincil uzun ünlüler meydana gelmektedir.

“r” Ünsüzünün Düşmesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:

bazā < bāzār (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Kütahya, Manisa, Muğla ağızları.

bazā “pazar” [< bāzār]: (I-6 03/73) MA, (I/6-54) MYA (bazādan), (VIII/42) KŪYA (pazādan)

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ ağızı.

pazālĭk “pazarlık” [< bāzār]: (s.177/69) TMĬKA, (35/42) EĬA

çāşı < çārsū (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Manisa, Kütahya, Zonguldak ağızları.

çāşıda “çarşıda” [< çār+sū]: (I-6 16/2) MA, (V/94) KŪYA (çāşıya), (1/68) ZBKĬA (çāşıdan)

çōba < şūrbā (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Manisa, Zonguldak ağızları.

çōba “çorba” [< şūrbā]: (II-6 03/64) MA, (I-A/40-27) AYYA, (12/18) ZBKĬA

çāşaf < çarşaf /< çāderşeb (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Manisa ağızları.

çāşaf “çarşaf” [< çāder + şeb]: (I-A/9-94) AYYA, (I-6 01/29) MA (çāşafı)

tekrā < tekrār (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ ağızı.

tekrā “tekrar” [< tekrār]: (25a/s.127) EYAD

2. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Muğla, Zonguldak ağızları.

tekrā “tekrar” [< tekrār]: (I/37-15) MYA, (5/190) ZBKĬA, (I-A/53-61) AYYA (tekrādān)

mezā < mezār (Ar.)

Karahanlı tasnifine göre ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Muğla ağızları.

māzā “mezar” (Ar.) [< mezār]: (I-A1/4-255) AYYA, (I/26-76) MYA (mezēlikde)

çāşamba < çārşenbe (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Muğla ağızı.

çāşamba “çarşamba” [< çār + şenbe]: (I/25-18) MYA, (I-A/6-44) AYYA (çāşambî)

“h” Ünsüzünün Erimesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:

bāçe < bahçe /< bāğçe (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızı.

bāçede “ bahçede” [< bāğçe]: (26/58) KA

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Muğla, Zonguldak ağızları.

bāçe “ bahçe” [< bāğçe]: (I/4-40) MYA, (18/27) AYA (bāçāye), (II-59/42) AİA (bāçeye), (2/79) ZBKİA (bāçede)

3. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Tekirdağ ağızları.

bāçe “ bahçe” [< bāğçe]: (57/46) KARYA, (4/81) EİA (bāce), (s.203/49) TMİKA (bāçesi)

günā < gunāh (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Ankara ağızı.

gūnāmış “gūnahmış” [< gunāh]: (I-24/18) AİA

2. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Edirne ağızı.

kūnātır “gūnahtır” [< gunāh]: (25/313) EİA

sabā < sabāh (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Hatay ağızı.

sabānan “sabahleyin” [< sabāh]: (7.5.1/6) HA

2. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla ağızları.

sabāleyin “sabahleyin” [< sabāh]: (XLIII/10) KÜYA, (17/57) AYA (zabāla), (I-A/11-170) AYYA (sabālen)

3. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Edirne, Kilis, Tekirdağ ağızları.

sabā “sabah” [< sabāh]: (s.185/338) TMİKA, (I/28-7) KİLİA (sabānan), (10/9) EİA (sabāleyin)

cumūriyet < cumhūriyyet (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızı.

cumūriyeT “cumhuriyet” [< cumhūriyyet]: (32/47) KA

2. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Muğla, Zonguldak ağızları.

cumūriyetin “cumhuriyetin” [< cumhūriyyet]: (I/97-25) MYA (3/52) ZBKİA (cumūrīyet), (77/70) AYA (cumūrīyetinde)

3. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ ağızı.

cumūriyetten “cumhuriyetten” [< cumhūriyyet]: (s.228/26) TMİKA, (22/34) EİA (cumūriye)

padişā < pādşāh (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ ağızı.

padişā “padişah” [< pādşāh]: (27/s.134) EYAD

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara ağızı.

pādişā “padişah” [< pādşāh]: (I-14/62) AİA

3. Karahan tasnifinde örneklene memiş ağızlar: Edirne, Kilis, Tekirdağ ağızları.

padişā “padişah” [< pādşāh]: (s.204/81) TMİKA, (I/72-133) KİLİA (patişādan) (1/18) EİA (pādişā)

yāut < yāhod (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Antalya ağızı.

yāut “yahut” [< yāhod]: (175/20) AYA

2. Karahan tasnifinde örneklene memiş ağızlar: Karabük, Tekirdağ ağızları.

yāut “yahut” [< yāhod]: (47/55) KARYA, (s.295/191) TMİKA (yāut)

yāu < yāhū (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Kütahya, Muğla ağızları.

yāu “yahu” [< yā + hū]: (IV/25) KÜYA, (I/2-14) MYA(yāū)

2. Karahan tasnifinde örneklene memiş ağızlar: Karabük ağızı.

yāu “yahu” [< yā + hū]: (1/14) KARYA

silā < silāh (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ ağızı.

silā “silah” [< silāh]: (42a/s.174) EYAD

2. Batı Grubu Ağızları: Muğla ağızları.

silā “silah” [< silāh]: (I/97-21) MYA

tesbī < tesbīh (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ ağızı.

tesPī “tespih” [< tesbīh]: (51/s.188) EYAD

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara ağızı.

tesbī “tespih” [< tesbīh]: (III-100/170) AİA

şā < şāh (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ ağızı.

şā jsmail “şah ismail” [< şāh]: (27/s.134) EYAD

2. Karahan tasnifinde örneklene memiş ağızlar: Edirne ağızları.

şā ismayillen “şah ismaille” [< şāh]: (11/3) EİA

siyā < siyāh (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ ağızı.

siyā “siyah” [< siyāh]: (8/s.62) EYAD

2. Karahan tasnifinde örneklenenmiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ ağızı.

siyā “siyah” [< siyāh]: (s.200/303) TMİKA, (4/28) EİA

“y” Ünsüzünün Erimesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:**kō < kūy (Far.)**

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ, Erzincan (Kemaliye) ağızları.

kōde “köyde” [< kūy]: (1/67) KA, (50/s.185) EYAD

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Manisa, Muğla ağızları.

kō “köy” [< kūy]: (I-11/4) AİA, (III/3-2) AYYA, (2/5) AYA, (I/2-38) MYA (kōden), (I-6 05/98) MA (kōleri)

3. Karahan tasnifinde örneklenenmiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ ağızı.

kōler “köyler” [< kūy]: (s.249/29) TMİKA, (2/8) EİA (kōde)

bēgir < beygir /< bārgīr (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Aydın, Uşak ağızları.

bēgir “beygir” [< bārgīr]: (I-29/1) UİA, (101/32) AYA (bēgirimiz), (I-A/12-49) AYYA (bēgiren)

“l” Ünsüzünün Düşmesiyle Meydana Gelen Uzun Ünlüler:**māzeme < mālezime (Ar.)**

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye) ağızı.

māzemelēri “malzemeleri” [< mālezime]: (19/15) KA

2. Batı Grubu Ağızları: Antalya ağızı.

māzemesini “malzemesini” [< mālezime]: (28/40) AYA

3. Karahan tasnifinde örneklenenmiş ağızlar: Karabük ağızı.

māzeme “malzeme” [< mālezime]: (90/195) KARYA

1.2.2 Hece Kaynaşması Sonucunda Meydana Gelen Uzun Ünlüler

Hece kaynaşması iç seste yer alan ünsüzün erimesiyle iki ayrı hecedeki ünlünün birleşmesi sonucunda meydana gelen bir olaydır. “*Türkçede bir yapı içinde iki ünlü yan yana gelmediği için, karşılaşan ünlülerden biri ya düşer ya da diğer ünlüyle önce ikizleşir, sonra da birleşerek uzun ünlüye dönüşür.*” (Buran, 2006: 7)

Türkçe kökenli kelimelerde sadece “ğ” sesinin erimesiyle hece kaynaşması meydana gelirken; yabancı kökenli kelimelerde “ğ ve h” gibi yarı ünlülerinin erimesiyle hece kaynaşması oluşmuştur.

2.2.2.1 Türkçe Kökenli Kelimelerde

“ğ” Ünsüzünün Erimesiyle Oluşan Hece Kaynaşmaları

“ğ” ünsüzünün eriyerek yok olması sonucu iki ünlü karşılaşır ve karşılaşan iki ünlü birleşerek tek hece hâline gelir.

ā < ağa

“ākā” (Gülensoy, 2011: 51)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ, Gaziantep ağızları.

‘ā < ağa: (s.25) GA, (19/s.113) EYAD (ābe)

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

ābeyisiyim < ağabeyim: (154/1) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak, Zonguldak ağızları.

ā: (I-3/20) AĀA, (XX/17) KÜYA, (II/9-51) MYA (āsı), (5/165) ZBKĀA (kelā < kel ağa), (I-2/125) UĀA (ābi), (161/6) AYA (ābe), (I-A/27-155) AYYA (ābeylēm)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Kilis, Tekirdağ, Yalova ağızları.

ābi < ağabey: (12/39) KARYA, (1/106) YĪYA (ābeyime), (I/26-34) KĪLĪA (ābey), (s.197/219) TMĪKA (āları), (6/13) EĪA (ā)

āç < ağaç

“Ī” (Tekin, 1995: 175)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye), Gaziantep ağızları.

‘āç < ağaç: (s.28) GA, (14/16) KA (āşlar < ağaçlar)

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

āçları < ağaçları: (2/19) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla, Nevşehir ağızları.

āç < ağaç: (I/1-25) MYA, (III/6-81) AYYA (āçlarını), (12/30) NYA (ācı), (LI/24) KÜYA (yük ācı), (I-6 13/7) MA (ācma), (5/53) AYA (āşların), (I-52/46) AĀA (āşları)

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Tekirdağ, Yalova ağızları.

ācı < ağacı: (s.193/219) TMĪKA, (21/22) KARYA (āşları), (5/4) EĪA (ācın), (1/111) YĪYA (āş)

ār < ağır

“āgr” (Tekin, 1995: 171)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Ankara ağızı.

ārĪ < ağırlığı: (I-34/19) AĀA

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Tekirdağ ağızı.

ār < ağır: (s.339/565) TMĪKA

çirmak < çığırnak

“çıkır-” (Tekin, 1995: 176)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Gaziantep ağızı.

çir < çığır: (s.161) GA

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Muğla, Nevşehir, Zonguldak ağızları.

çiriş < çığırış: (I/63-17) MYA, (I-4/106) AİA (çiriyö), (1/173) ZBKİA (çirdi), (12/67) AYA (çiriye), (6/5) NYA (çiriyollar)

3. Karahan tasnifinde örneklememiş ağızlar: Edirne, Yalova ağızı.

çiriş < çığırış: (31/120) YİYA, (5/50) EİA (çirdi)

çarmak < çağırnak

“çā(k) + kır-” (Gülensoy, 2011: 211)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye), Gaziantep ağızları.

ç‘ārm‘āk < çağırnak: (s.149) GA, (43/116) KA (çāri ki)

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Trabzon ağızı.

çārim < çağırırım: (21/66) TYA

3. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Kütahya, Manisa, Muğla ağızları.

çārılır < çağılır: (I/66) KÜYA, (I/40-18) MYA (çāriyö), (74/45) AYA (çāriyömuş), (II-2 02/134) MA (çārılā),

4. Karahan tasnifinde örneklememiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ, Yalova ağızları.

çārılır < çağılır: (s.177/55) TMİKA, (1/121) YİYA (çārdılar), (7/46) EİA (çārimış)

dālmak < dağılmak

“tāğr-” (Tekin, 1995: 174)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Gaziantep ağızı.

d‘ālm‘ak < dağılmak: (s.185) GA

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Kütahya, Muğla, ağızları.

dālır < dağılır: (XX/1) KÜYA, (I-1/30) AİA (dālmış), (I/1-4) MYA (dāldık)

dātmak < dağıtmak

“tār-” (Tekin, 1995: 173)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Erzincan (Kemaliye), Gaziantep ağızları.

dāTırlār < dağıtırlar: (1/33) KA, (s.191) GA (d‘ard ‘ān)

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Antalya, Nevşehir ağızları.

dādırlar < dağıtırlar: (I-47/15) AİA, (1/11) NYA (dādi-vėrrrik), (4/52) AYA (dādivır)

3. Karahan tasnifinde örneklememiş ağızlar: Edirne ağızı.

dādırlar < dağıtırlar: (18/35) EİA

bārmak < bağırmak

“bākır-” (Tekin, 1995: 172)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Kütahya, Muğla, Nevşehir, Zonguldak ağızları.

bārış < bağıriş: (I/63-17) MYA, (1/50) ZBKĪA (bāra bāra), (6/25) NYA (barım), (I/257) KÜYA (bārdıkdan)

2. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ ağızı.

bāriya < bağıriyor: (s.180/146) TMĪKA, (7/39) EĪA (bārış)

2.2.2.2 Yabancı Kökenli Kelimelerde

Alıntı kelimelerde aslı olarak uzun ünlülü olan bazı kelimelerde hece kaynaşmasına bağlı ikincil ünlü uzunluklar görülmektedir.

“ğ” Ünsüzünün Erimesiyle Oluşan Hece Kaynaşmaları

kāt < kāgaz (Far.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Gaziantep ağızı.

ķ ‘āt “kağıt” [< kāgaz]: (s.440) GA

2. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Aydın ağızları.

kāt “kağıt” [< kāgaz]: (I-A/6-20) AYYA, (I-55/2) AĪA (kādımı)

3. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Kilis ağızı.

kādımı “kağıdımı” [< kāgaz]: (II/6-1) KĪLĪA

“h” Ünsüzünün Erimesiyle Oluşan Hece Kaynaşmaları

rāt < rāhat (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Antalya, Aydın, Kütahya, Manisa, Muğla ağızları.

ırātsız “rahatsız” [< rāhat]: (I-A/13/70) AYYA, (XII/27) KÜYA, (II/15-28) MYA, (I-6 08/22) MA (ırātım), (124/25) AYA (ırātÇa)

2. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Edirne, Tekirdağ ağızı.

ırātsızlık “rahatsızlık” [< rāhat]: (s.239/386) TMĪKA, (3/21) EĪA (rāt)

sāb < sāhib (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Aydın, Manisa, Muğla ağızları.

sāb “sahip” [< sāhib]: (I/49-4) MYA, (I-A1/6-6) AYYA (sābı), (II-1 12/91) MA (sābı)

2. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Tekirdağ ağızı.

sābı “sahibi” [< sāhib]: (s.175/6) TMĪKA

imtān < imtihān (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Ankara, Aydın, Muğla ağızları.

imtāna “imtihana” [< imtihān]: (III/14-68) AYYA, (I/22-82) MYA (imtānlarına), (I-1/3) AĪA (imtānm)

2. Karahan tasnifinde örneklenelememiş ağızlar: Edirne, Karabük, Tekirdağ ağızları.

imtānı “imtihanı” [< imtihān]: (223/40) KARYA, (33/10) EĪA, (s.261/504) TMĪKA (imtānlar)

mācīr < muhācīr (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Antalya ağzı.

mācīr “muhacir” [< muhācīr]: (168/56) AYA

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Tekirdağ ağzı.

mācuruyuz “muhaciriyiz” [< muhācīr]: (s.175/1) TMİKA

māfaza < muhāfaza (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Kütahya, Manisa ağızları.

māfaza “muhafaza” [< muhāfaza]: (I/242) KÜYA, (I-6 07/19) MA

mārebe < muhārebe (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Batı Grubu Ağızları: Zonguldak ağzı.

mārebe “muharebe” [< muhārebe]: (1/1) ZBKİA

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Tekirdağ ağzı.

mārebe “muharebe” [< muhārebe]: (s.179/119) TMİKA

nāyet < nihāyet (Ar.)

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Rize ağzı.

nāyeti “nihayet” (Ar.) [< nihāyet]: (1/101) RİA

2. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Kilis ağzı.

nāyet “nihayet” (Ar.) [< nihāyet]: (I/26-102) KİLİA

2.2.2.3 Sözcük Birleşmeleri Yoluyla Meydana Gelen Uzunluklar

Aslı ya da fonetik olaylar sonrasında meydana gelen, son sesi ve ön sesi ünlü olan kelimelerin karşılaşması ve birleşmesiyle oluşan ikincil ünlü uzunluklarıdır.

Temel sözcük olarak “ne” sözcüğü birincil uzun ünlülü kelimelerdendir. “ne” ile birleştirilen bazı yardımcı fiillerin ve edatların durumu şu şekildedir:

Ağız bölgelerindeki kullanımları:

1. Doğu Grubu Ağızları: Elazığ, Erzincan (Kemaliye) ağızları.

nāpacağsın < ne yapacaksın: (18/51) KA

nēttin < ne ettin: (30/s.142) EYAD

nōlur < ne olur: (25/8) KA

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Rize ağzı.

nōlur < ne olur: (10/194) RİA

nēttun < ne ettin: (10/29) RİA

3. Batı Grubu Ağızları: Manisa, Muğla, Nevşehir ağızları.

nādar < ne kadar: (1/20) NYA

nāpardım < ne yapardım: (I-1 01/48) MA

nēdelim < ne edelim: (I/14-129) MYA

nōldu < ne oldu: (I/7-48) MYA

4. Karahan tasnifinde örneklenememiş ağızlar: Karabük, Yalova ağızları.

nāPıyo < ne yapıyor: (1/10) YİYA

nīt̄di < ne etti: (113/69) KARYA

nōl̄muş < ne olmuş: (22/1) KARYA

Sonuç

Ana Türkçede birincil uzun ünlülü olan bazı kelimelerde, Türkiye Türkçesi ağızlarında ünsüz düşmesi / erimesi ve hece kaynaşması gibi olaylarla bir ikincil uzunluk oluştuğu için mevcut uzunluğun birincil uzun ünlünün bir kalıntısı olup olmadığı anlaşılabilir. Ancak, Türkiye Türkçesinde birincil uzunluklar genel olarak kısalıp normal süreli ünlülere dönüştüğü için, bu kelimelerdeki uzunluğun da ikincil uzunluk olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen bu uzunluklar kurallı ve sürekli olmadıkları gibi anlam ayırıcı da değildirler.

Türkçe kökenli kelimelerde “ğ, k, l, r, v, y” erimelerine ya da düşmelerine bağlı ikincil uzunluk görülmektedir. “r” erimesi/düşmesi sonucunda görülen uzunluklar en çok batı grubu ağızlarında görülmektedir. Yer yer doğu ve kuzeydoğu grubu ağızlarında da görülse de en fazla batı grubu ağızlarında görülmektedir. “ğ” ve “k” erimesi/düşmesi doğu grubu, kuzeydoğu grubu ve batı grubu ağızlarında birbirine yakın bir şekilde düşürülmektedir. “y” ve “v” yarı ünlüleri ise daha çok batı grubu ağızlarında düşürülmekte ya da ünlüleşmektedir.

Sonuç olarak, ses düşmesi ve erimesi olayları, daha çok batı grubu ağızlarında görülen bir eğilimdir.

Yabancı kökenli kelimelerde ise “r” sesi sadece batı grubu ağızlarında düşürülmüştür. “h” erimesi batı grubu ve doğu grubu ağızlarının bazılarında çoğunlukla görülmektedir. “y” ve “l” seslerinde görülen erime/düşme ise hem batı hem doğu grubu ağızlarında görülmektedir.

Hece kaynaşması sonucunda oluşan ikincil uzunluk, Türkçe kökenli kelimelerde sadece iç sesteki “ğ” yarı ünlüsünün erimesi ile yabancı kökenli kelimelerde ise iç sesteki “ğ” ve “h” yarı ünlülerinin erimesiyle meydana gelmektedir. Türkçe kökenli kelimelerde doğu, batı ve kuzeydoğu grubu ağızlarının hepsinde hece kaynaşması sonucu oluşan ikincil uzun ünlülere rastlanmaktadır. Yabancı kökenli kelimelerde hece kaynaşmaları, en çok batı grubu ağızlarında görülmektedir. Hece kaynaşmaları bünyesinde yer alan sözcük birleşmeleri doğu, batı, kuzeydoğu grubu ağızlarının tamamında görülmektedir.

Yabancı kökenli kelimelerde ünsüz erimesi/düşmesi ve hece kaynaşması sonucunda meydana gelen ikincil uzun ünlüler Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde görülmektedir. Ünsüz erimesi/düşmesi en çok Farsça kökenli kelimelerde görülürken hece kaynaşması en fazla Arapça kökenli kelimelerde görülmektedir.

Ana Türkçede birincil uzun ünlülü olan bazı kelimelerde çeşitli ses olayları sonucunda ikincil bir uzunluk ortaya çıkmaktadır. Bu tür kelimelerdeki uzunluğun birincil olmadığı kanaatindeyiz. Birincil uzun ünlülü olan ve olmayan birçok kelime, sistemli ve sürekli bir biçimde olmasa da, ikincil uzun ünlüler, Türkiye Türkçesi ağızlarında sıklıkla görülmektedir.

Kısaltmalar:

AİA : Ankara İli Ağızları

AYA : Antalya ve Yöresi Ağızları

AYYA : Aydın ve Yöresi Ağızları

EİA : Edirne İli Ağızları

- EYAD : Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler
GA : Gaziantep Ağzı
HA : Hatay Ağzı
KA : Kemaliye Ağzı
KARYA: Karabük ve Yöresi Ağızları
KİLİA : Kilis İli Ağızları
KÜYA : Kütahya ve Yöresi Ağızları
MA : Manisa Ağızları
MYA : Muğla ve Yöresi Ağızları
NYA : Nevşehir ve Yöresi Ağızları
RİA : Rize İli Ağızları
TDK : Türk Dil Kurumu
TMİKA: Tekirdağ Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları
TYA : Trabzon ve Yöresi Ağızları
UİA : Uşak İli Ağızları
YİYA : Yalova İli Yerli Ağzı
ZBKİA : Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları
Ar. : Arapça
Far. : Farsça
s. : sayfa
vb. : ve benzeri

Kaynaklar

- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akca, H. (2012). *Ankara İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Dizin)*. Gazi Üniversitesi Türk Dili Doktora Tezi. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü (TKAE) Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1946). *Gaziantep Ağzı (III)*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Buran, A. (2006). Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler. *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri: 10-12 Nisan 2006.
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Buran, A. (2021). Türkçede Uzun Ünlüler ve Bir Terim Önerisi. *IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* (1.cilt). s. 549-560.
- Çelik, A. (2020). *Yalova İli Yerli Ağzı*. İstanbul: Hiperyayın Yayınları.
- Demir, N. (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları (1-2-3 cilt)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erdem, M. D., Bölük, R. (2012). *Antalya ve Yöresi Ağızları (Giriş- İnceleme- Metinler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Erdem, M. D., Dağdelen, G. (2012). *Karabük ve Yöresi Ağızları (Giriş-İnceleme-Metinler)*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.

Eren, E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

Erol, H. A. (2018). *Kilis İli Ağızları*. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi (KİTAM) Yayınları.

Gülensoy, T., Buran, A. (1994). *Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler*. Ankara: TDK Yayınları.

Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi (2 cilt)*. Ankara: TDK Yayınları.

Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.

Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.

İlker, A. (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

Kalay, E. (1998). *Edirne İli Ağızları (İnceleme-Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.

Karahan, L. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

Özek, F. (2016). *Kemaliye Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Özeren, M. (2016). Salar Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler. *Dil Araştırmaları*, Bahar 2016/18, s. 167 – 185.

Öztürk, J. (2009). *Hatay Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Adana: Karahan Kitabevi.

Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Simurg Yayınları.

Tosun, İ. (2003). *Tekirdağ Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Yapıcı, A. İ. (2013). *Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme-metin-sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.